

ISSN: 2181-1040

DOI: 10.26739/2181-1040

tadqiqot.uz/renaissance

JCAR

**JOURNAL OF CENTRAL
ASIAN RENAISSANCE**

**VOLUME 2
ISSUE 2**

2021

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 2, СОН 2

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ТОМ 2, НОМЕР 2

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

VOLUME 2, ISSUE 2

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ЖУРНАЛИ

№2 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1040-2021-2>

Бош муҳаррир:

МАДАЕВА ШАҲНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:

ЮСУПОВА ДИЛДОРА ДИЛШАТОВНА
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги
университети доценти

Бош муҳаррир ўринбосари:

ХОЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ЖУРНАЛИ ТАХРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ
Ўзбекистон Фанлар академияси,
Ўзбекистон Бадий академияси академиги,
Санъатшунослик фанлари доктори,
профессор (Ўзбекистон)

МАРИАННА КАМП РУТЦ
Индиана университети
ЕвроОсиё тадқиқотлари маркази
профессори, тарих фанлари доктори (АҚШ)

ЖЎРАЕВ НАРЗУЛЛА ҚОСИМОВИЧ
Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллар
университети профессори,
сиёсий фанлар доктори (Ўзбекистон)

МАХМУДОВА ГУЛИ ТИЛАБОВНА
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети
қошидаги "Фалсафа" илмий
марказ раҳбари (Ўзбекистон)

ИСЛОМОВ ЗОҲИДЖОН МАҲМУДОВИЧ
Ўзбекистон Халқаро ислом академияси
илмий ва инновация ишлар бўйича проректори,
филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

КЛЭР РОСИЕН
Йел университети Славян тиллари
ва адабиётлари кафедраси PhD доктори (АҚШ)

АНТОНИО АЛОНСО МАРКОС
Сан Пабло номидаги СЕУ
университети профессори (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ҲАКИМОВНА
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети халқаро ишлар
бўйича проректори, филология фанлари
доктори, профессор (Ўзбекистон)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ
Хофстра университети профессори,
тарих фанлари доктори (АҚШ)

ГАБИТОВ ТУРСУН ҲАФИЗОВИЧ
Ал Форобий номидаги Қозоғистон
Миллий университети профессори,
фалсафа фанлари доктори (Қозоғистон)

ХОЛМУМИНОВ ЖАЪФАР МУҲАММАДИЕВИЧ
Тошкент давлат шарқшунослик университети доценти,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон Республикаси)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ
Наманган муҳандислик-технология институти
доценти, фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

МАҲКАМОВА НОДИРА РАҲМОНОВНА
Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги
Тошкент ахборот технологиялари университети
профессори, тарих фанлари доктори (Ўзбекистон)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА
Навоий давлат педагогика институти
Ижтимоий фанлар кафедраси мудири,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

ХИДИРОВА НАРГИЗА ЎРИНОВНА
ЎзР ФА Тарих институти
катта илмий ходими, тарих фанлари
номзоди (Ўзбекистон)

КАРИМОВ РАҲМАТ РАҲМАНОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети проф.в.б.,
фалсафа фанлари номзоди (Ўзбекистон)

КАЛОНОВ КОМИЛ КУЛАХМАТОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети профессори,
социология фанлари номзоди (Ўзбекистон)

ТОШОВ ХУРШИД ИЛХОМОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети доценти, PhD
(Ўзбекистон)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети таянч докторанти (Ўзбекистон)

БЕКБАЕВ РАУФ РУСТАМОВИЧ
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети ўқитувчиси (Ўзбекистон)

Дизайн-саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

№2 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1040-2021-2>

Главный редактор:

МАДАЕВА ШАХНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА
доктор философских наук, профессор,
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Заместитель главного редактора:

ЮСУПОВА ДИЛЬДОРА ДИЛЬШАТОВНА
доктор философии (PhD), по философским наукам, доцент
Университета Общественной безопасности Республики
Узбекистан

Заместитель главного редактора:

ХОДЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ
доктор философских наук (PhD), Национальный
университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО ЖУРНАЛА РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ
Академия наук Республики Узбекистан, академик
Академии художеств Узбекистана, доктор
искусствоведения, профессор (Узбекистан)

МАРИАННА КАМП РУТЦ
доктор исторических наук, профессор
Центра евразийских исследований
Университета Индианы (США)

ДЖУРАЕВ НАРЗУЛЛА КАСЫМОВИЧ
профессор Узбекского государственного
университета мировых языков, доктор
политологических наук (Узбекистан)

МАХМУДОВА ГУЛИ ТИЛАБОВНА
доктор философских наук, профессор,
Руководитель исследовательского центра
«Философия» Национального университета
Узбекистана (Узбекистан)

ИСЛАМОВ ЗОХИДЖОН МАХМУДОВИЧ
Проректор по науке и инновациям
Международной исламской академии Узбекистана,
доктор филологических наук, профессор
(Узбекистан)

КЛЭР РООСИЕН
доктор философии, кафедра славянских
языков и литературы, Йельский университет (США)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС
профессор Университета CEU
имени Сан-Пабло (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ХАКИМОВНА
Проректор по международной деятельности
Национального университета Узбекистана имени
Мирзо Улугбека, доктор филологических наук,
профессор (Узбекистан)

КАРИМОВ ЭЛЬЁР ЭРИКОВИЧ
профессор Университета Хофстра,
доктор исторических наук (США)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ
доктор философских наук, профессор
Национальный университет Казахстана
им. Аль-Фароби (Казахстан)

ХОЛМУМИНОВ ЖАЪФАР МУХАММАДИЕВИЧ
доцент Ташкентского государственного университета
востоковедения, доктор философских наук (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ
Доцент Наманганского инженерно-технологического
института, доктор философских наук (Узбекистан)

МАХКАМОВА НАДИРА РАХМАНОВНА
профессор Ташкентского университета информационных
технологий имени Мухаммада аль-Хорезми, доктор
исторических наук (Узбекистан)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА
Заведующая кафедрой социальных наук, доктор
философских наук, Навоийский государственный
педагогический институт (Узбекистан)

ХИДИРОВА НАРГИЗА УРИНОВНА
Старший научный сотрудник Института истории
Академии наук Республики Узбекистан, кандидат
исторических наук (Узбекистан)

КАРИМОВ РАХМАТ РАХМАНОВИЧ
Доцент Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека,
кандидат философских наук (Узбекистан)

КАЛОНОВ КОМИЛ КУЛАХМАТОВИЧ
Профессор Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека, кандидат
социологических наук (Узбекистан)

ТОШОВ ХУРШИД ИЛЬХОМОВИЧ
Доцент Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека, PhD (Узбекистан)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ
Докторант Национального университета
Узбекистана (Узбекистан)

БЕКБАЕВ РАУФ РУСТАМОВИЧ
преподаватель Национального университета
Узбекистана (Узбекистан)

Дизайн-верстка: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

№2 (2021) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1040-2021-2>

Chief Editor:

MADAEVA SHAKHNOZA OMONULLAEVNA

Doctor of Philosophy, Professor,

The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Deputy Chief Editor:

YUSUPOVA DILDORA DILSHATOVNA

Doctor of Philosophy (PhD), in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the University of Public Security
of the Republic of Uzbekistan

Deputy Chief Editor:

KHODZHIEV TUNIS NURKOSIMOVICH

Doctor of Philosophy (PhD), National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF THE SCIENTIFIC-THEORETICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

KHAKIMOV AKBAR ABDULLAEVICH

Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
Academician of the Academy of Arts of Uzbekistan,
Doctor of Arts, Professor (Uzbekistan)

MARIANNE KAMP RUTZ

Doctor of History, Professor at the Center for
Eurasian Studies, Indiana University (USA)

DZHURAEV NARZULLA KASIMOVICH

Professor of the Uzbek State University of World
Languages, Doctor of Political Science (Uzbekistan)

MAKHMUDOVA GULI TILABOVNA

Doctor of Philosophy, Professor, Head of the
Research Center "Philosophy" of the National
University of Uzbekistan (Uzbekistan)

ISLAMOV ZOHIJON MAKHMUDOVICH

Vice-rector for science and innovations of the
International Islamic Academy of Uzbekistan, doctor
of philological sciences, professor. (Uzbekistan)

CLAIRE ROOSIEN

Ph.D., Department of Slavic Languages
and Literature, Yale University (USA)

ANTONIO ALONSO MARCOS

Professor at the University of CEU
named after San Pablo (Spain)

SHIRINOVA RAIMA KHAKIMOVNA

Vice-Rector for International Affairs of the National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philology, Professor (Republic of Uzbekistan)

KARIMOV ELYOR ERIKOVICH

Professor at Hofstra University, doctor
of historical sciences (USA)

GABITOV TURSUN KHAFAZOVICH

Doctor of Philosophy, Professor of
National University of Kazakhstan named
after Al-Farabi (Kazakhstan)

IBODULLAEVA SHOIRA

Master student of the International Islamic
Academy of Uzbekistan (Uzbekistan)

KHOLMUMINOV JAFAR MUHAMMADIEVICH

Associate Professor of the Tashkent State
University of Oriental Studies, Doctor of
Philosophical Sciences (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV ABDIRASHID MAMASIDIKOVICH

Associate professor of Namangan Institute of engineering
and technology, Doctor of Science (Uzbekistan)

MAKHKAMOVA NADIRA RAKHMANOVNA

Professor of the Tashkent University of Informational
Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi,
Doctor of Historical Sciences (Uzbekistan)

SAFAROVA NIGORA OLIMOVNA

Head of the Department of Social Sciences,
Doctor of Philosophy, Navoi State Pedagogical
Institute (Uzbekistan)

KHIDIROVA NARGIZA URINOVNA

Senior Researcher at the Institute of History of
the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Historical Sciences (Uzbekistan).

KARIMOV RAKHMAT RAKHMANOVICH

Associate Professor of the National
University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, Candidate of
Philosophy (Uzbekistan)

KALONOV KOMIL KULAKHMATOVICH

Professor of the National University of
Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
candidate of sociological sciences (Uzbekistan).

TOSHOV KHURSHID ILKHOMOVICH

Associate Professor of the National
University of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek, PhD (Uzbekistan)

SHUKUROV AKMAL SHAROFVICH

Doctoral student of the National
University of Uzbekistan (Uzbekistan)

BEKBAEV RAUF RUSTAMOVICH

Lecturer at the National University
Uzbekistan (Uzbekistan)

Design-pagemaker: Khurshid Mirzakhmedov

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Холмўминов Жаъфар Муҳаммадиевич ТАСАВВУФНИ ШАКЛЛАНТИРГАН МАНБАЛАР МУАММОСИ ҚИЁСИЙ ТАСАВВУФШУНОСЛИК ТАҲЛИЛИДА.....	7
2. Гойибназаров Шухрат Гойибназарович ИСЛАМ ОТВЕРГАЕТ ТЕРРОР: ИСТОКИ, ФАКТОРЫ И ИСТОЧНИКИ.....	18
3. Назарова Шаҳноза Ибадуллаевна ЖАДИД ШЕЪРИЯТИДА НАВОИЙ АНЪАНАЛАРИ.....	26
4. Исакова Замирахон Рухитдиновна ИСҲОҚХОН ИБРАТНИНГ “МЕЗОН УЗ-ЗАМОН” АСАРИНИНГ ЯНГИЛАНАЁТГАН ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ АҲАМИЯТИ.....	37
5. Базарбаева Гулжахан Муратбаевна ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ ДОСТОНИ «ҚИРҚ ҚИЗ»ДА ҚАХРАМОНЛИК ОБРАЗИНИНГ ТАРИХИЙ-ФАЛСАФИЙ ЖИҲАТДАН ЁРИТИЛИШИ.....	49
6. Каримов Рахмат Рахманович, Бекбаев Рауф Рустамович РЕНЕ ГЕНОН И АНАНДА КУМАРАСВАМИ: ОПЫТ ФИЛОСОФСКОЙ РЕФЛЕКСИИ В КОНТЕКСТЕ ПОИСКА ПУТЕЙ СИНТЕЗА ВОСТОКА И ЗАПАДА.....	61
7. Одинаева Зебинисо Иброхимовна ЖАДИД МИЛЛИЙ ДЕМОКРАТИК ТАЪЛИМОТИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИ ИДЕНТИКЛИГИ ВА АКСИОЛОГИК ТАМОЙИЛЛАРНИНГ СИНТЕЗЛАШУВИ ҚОНУНИЯТЛАРИ ИФОДАСИ.....	69
8. Amirov Azamat Odil ugli PHILOSOPHICAL AND CONCEPTUAL FEATURES OF UZBEKISTAN IN THE DEVELOPMENT OF THE MODERN HISTORY OF PHILOSOPHY.....	78
9. Джураева Нигора Авазовна МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА В КОНТЕКСТЕ РАССМОТРЕНИЯ ПАРАДИГМЫ ЦИВИЛИЗАЦИЙ.....	86
10. Хуррамов Хайитмурод Бобокул ўғли ҲИНД-ЭРОНИЙЛАР МУАММОСИ ТАРИХШУНОСЛИГИГА ДОИР МУЛОҲАЗАЛАР (БАКТРИЯ-МАРҒИЁНА АРХЕОЛОГИК МАЖМУАСИ МИСОЛИДА).....	95

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ**ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE****Одинаева Зебинисо Иброхимовна**

Фалсафа фанлари буйича фалсафа доктори (PhD)

Ўзбекистон Миллий университети

E-mail: odinayevazebiniso1@gmail.com,

zebo-uz84@yandex.ru

**ЖАДИД МИЛЛИЙ ДЕМОКРАТИК ТАЪЛИМОТИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИ
ИДЕНТИКЛИГИ ВА АКСИОЛОГИК ТАМОЙИЛЛАРНИНГ СИНТЕЗЛАШУВИ
ҚОНУНИЯТЛАРИ ИФОДАСИ** <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6085535>**АННОТАЦИЯ**

Ушбу мақола жадид миллий демократик таълимотидаги ўзбек миллий идентиклиги ҳамда аксиологик тамойилларнинг синтезлашуви ҳақида бўлиб, мақолада келтирилган тадқиқот таҳлили ўзбек идентиклигида муҳим сифат даражасини вужудга келтирган даврларга кўра ўрганилган. Бир қарашда бу мақолада яхлит тарих баъзи асрларни қамраб олмаган бўлиб туюлсада, моҳиятда уларни ворисийлик ва тадрижийлик юзасидан атрофлича қамраб олинган.

Ўзбек миллий идентиклиги тарихий нуктаи назардан кўҳна халқнинг бир неча минг йиллик вужудга келиш даврини ўз ичига олади. Аксиология қадриятларнинг тизимдаги тамойил ва қонуниятларида ижтимоийлашувни яратиш, ижтимоийлашувнинг ижтимоий, иқтисодий, маданий элементларини ҳосил қилиш имкониятларини ўрганади. Шундан келиб чиққан ҳолда, ўзбек халқининг тадрижий ривожланиш йўлида қадриятлар қандай рол ўйнаган деган савол асосида ўтмишга бўлган ракурс нуктаи назаридан ўрганиб чиқилади.

Калит сўзлар: миллийлик, идентификация, аксиология, тарихийлик, қадрият, Авесто, жадидчилик, ислом дини

Odinaeva Zebiniso Ibroximovna

PhD, National University of Uzbekistan

E-mail: odinayevazebiniso1@gmail.com,

zebo-uz84@yandex.ru

**EXPRESSION OF THE LAWS OF IDENTITY OF THE UZBEK PEOPLE AND THE
SYNTHESIS OF AXIOLOGICAL PRINCIPLES IN THE MODERN NATIONAL
DEMOCRATIC DOCTRINE****ABSTRACT**

This article is devoted to the synthesis of Uzbek national identity and axiological principles in the national democratic doctrine of Jadid, and the analysis of the research presented in the article was studied in accordance with the periods that created a significant qualitative level in Uzbek identity. At first glance, it seems that the entire history of this chapter does not cover several centuries, but, in fact, it is tried to cover them comprehensively in terms of continuity and evolution. From a

historical point of view, the national identity of the Uzbeks covers a period of several thousand years from the moment of the formation of the ancient people. Axiology studies the possibilities of creating socialization in the principles and laws of values in the system, the formation of social, economic, cultural elements of socialization. Therefore, the question of the role of values in the gradual development of the Uzbek people will be studied from the point of view of the past.

Key words: national, identity, axiological worth, historical, avesto, jadidism, religion of islam

Одинаева Зебинисо Иброхимовна

Доктор философии в области философии (PhD)

Национальный Университет Узбекистана

E-mail: odinayevazebiniso1@gmail.com,

zebo-uz84@yandex.ru

ВЫРАЖЕНИЕ ЗАКОНОВ ИДЕНТИЧНОСТИ УЗБЕКСКОГО НАРОДА И СИНТЕЗ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ В СОВРЕМЕННОЙ НАЦИОНАЛЬНО- ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЕ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена синтезу узбекской национальной идентичности и аксиологических принципов в национально-демократическом учении джадидов, и анализ исследования, представленного в статье, был изучен в соответствии с периодами, которые качественно подняли уровень в узбекской идентичности. На первый взгляд кажется, что вся история этой главы не охватывает несколько столетий, но, по сути, в статье была проведена попытка охватить их всесторонне с точки зрения преемственности и эволюции. С исторической точки зрения национальная идентичность узбеков охватывает период в несколько тысяч лет с момента образования древнего народа. Аксиология изучает возможности создания социализации в принципах и законах ценностей в системе, формирование социальных, экономических, культурных элементов социализации. Поэтому вопрос о роли ценностей в постепенном развитии узбекского народа будет изучаться с точки зрения прошлого.

Ключевые слова: национальный, идентификация, аксиология, исторический, ценности, Авеста, джадидизм, исламская религия.

Кириш ва долзарблиги. Жаҳонда глобаллашувнинг кескин паллага ўтиши билан бошланган учинчи минг йиллик бўсағаси дунёда рўй берган туб ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар турли мамлакатлар, халқлар ва маданиятларнинг ўзаро боғлиқлиги ҳамда уларнинг зарурий, мажбурий алоқадорлиги янада кучайди. Бу глобаллашув феноменининг XXI асрда ижтимоий жараёнларни бошқариш, тартибга солишдаги функцияси асосида янги шакл ва институтларнинг вужудга келиши билан изоҳланади. Миллатларнинг миллий заминларга бўлган интилишлари ошиб, миллий ўзликни англаш жараёнлари кучайиб борган сари, айни пайтда миллатларнинг онги ва қалбини эгаллаш, миллий ўзликни англашнинг заифлаштириш ҳамда шу йўл билан уларни ўз ғоялари ва маънавиятлари асосига йўналтиришга бўлган турли кучлар ва оқимлар ҳам ҳаракат қилмоқда. Бундай шароитда миллатнинг ўзликни англашнинг, идентиклик ҳодисасини такомиллаштириш, уни ана шундай ҳавф-хатардан ҳимоя қилишда аксиологиянинг ролини ошиб бораётганлиги мазкур йўналишда тадқиқотларни ривожлантиришни тақозо этади.

Метод ва ўрганилганлик даражаси. Тадқиқот жараёнида қиёсий таҳлил, контент таҳлил, тизимли таҳлил, фрейминг, герменевтика каби усуллардан фойдаланилди.

Ҳозирги давр жамиятшунослигида “идентиклик” тушунчасининг талқини бир неча ёндашувлар билан ифодаланади. Ижтимоий ҳаётда идентиклик динамик мазмун касб этганлиги боис, мазкур муаммони ўрганувчи тадқиқотчиларни ижтимоий фанлар соҳасида ўқитишга аҳамият берилиши мумкин. Биринчи гуруҳга “социал идентиклик”ни тадқиқ қилишга алоҳида эътибор қаратувчи олимларни киритиш мумкин. Жумладан, Р.Бернс, М.Фуколар

идентикликнинг инсонлар маданий ҳаёти ва турмуш тарзидаги социал муаммоларни ўрганган бўлсалар, Ж.Тернер, К.Хорни, Т.Кунлар “диний идентиклик”ни, Э.Эриксен, М.Мид ва Р.Миллслар «этник идентиклик»ни таҳлил этдилар.

Тадқиқот натижалари. Ушбу ёндашувда ўзбек миллий идентиклигидаги исломгача ва илк ўрта асрлар, жадиличлик босқичлари элат, халқ, миллат босқичининг параллел ташкиллатувчиси сифатида олинган. Чунки Э.Хобсбаумнинг фикрига кўра, миллий гуруҳни азалий ижтимоий тузилиш деб ҳам, ўзгармас ижтимоий тузилиш деб ҳам қабул қилиши керак эмас чунки, у ўзида муйян тарихий жараёнларни ифодалайди. Идентификация деганда, социология ва сиёсатшунослик адабиётларида одатда шахсиятни ижтимоийлаштириш механизми тушунилади. Бизни ишимизда эса идентиклик элат, халқ, миллат ва этнос контекстида олинган, бу масалалар қадриятий қарашлар тадрижий ривожидан келиб чиқиб ўрганилган. Бу механизм ўша ижтимоий гуруҳга мансуб бўлган нормалар, идеаллар, қадриятларни шу билан биргаликда, ўша ижтимоий гуруҳ вакилини, ўзига намуна қилиб олишда намоён бўлади.

Жадид миллий демократик таълимотида миллий идентиклик ва аксиологиянинг асосий жиҳатлари миллатни асраб қолиш, бунинг учун жамиятда илм-фан, таълим, маърифатпарварлик идеалини қадрият сифатида тарғиб қилишдан иборат бўлди. Жадидлар ўз даври ва имкониятига кўра прогрессив фикр ва таълимот орқали миллий бирлик ва жамиятни асраб қолувчи ғояларни тақдим этар эканлар, уларда кўпроқ халқ онгида қотиб қолган стереотипларни йўқотиш ҳамда миллатни қадрият мақомидаги тушунча сифатида ёндошиш, уни асраш учун тафаккур маданиятини ўзгартириш ҳаракатини олиб бордилар.

Миллий идентиклик миллатга мансубликни ҳис қилиш, унинг тарихини, урф-одат, анъана, қадриятларини тизимлашган ҳолда англашда намоён бўлади. Миллий маданий ўзига хослик – бу миллат бўлишнинг динамик тарихий сифати.

Миллий идентификация жараёнида аксиологик тизим миллатнинг шаъни, қадр-қиммати, обрў-эътибори поймол этилганда ёки миллатнинг манфаатларига зарар келтирадиган ҳолатлар бошланиб кетган вақтда яққол сезилиб, миллатни жипслаштирувчи, бирлаштирувчи куч вазифасини бажаради. Бундай ҳолатда миллатнинг барча вакиллари иқтисодий аҳволдан ва қандай мансабни эгаллашидан қатъи назар, миллат олдида турган мақсад ва манфаатлар умумийлигини англаш асосида бирлашадилар.

Миллий идентификация миллат вакилларининг ҳис-туйғуларида, ҳаракатларида, психологиясида, иймон-эътиқодида, ўз миллатининг моддий ва маънавий қадриятларига муносабатида, Ватан тақдири ҳақидаги орзу-ҳавасларида ўз ифодасини топади. Яъни миллий ўзликни англаш одамларнинг онгида намоён бўладиган руҳий ҳолатдир. Шунга кўра у миллатнинг, миллий давлатнинг моддий, маънавий манфаатларини ҳимоя қилишда ва ривожлантиришда ҳаракатга келувчи, миллатни ана шу мақсадлар йўлида ҳаракатга келтирувчи, бирлаштириб турувчи ички маънавий-руҳий куч бўлиб хизмат этади.

Миллий ўзликни англаш миллат тараққиёти жараёнида ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий, маданий-маърифий соҳалардаги муаммоларни ҳал этишда миллатни фаол ҳаракатга сафарбар этувчи ва уюштириб турувчи омилдир.

Миллий идентиклик ўзагида ётган аксиологик тизим миллатнинг барча шакл ва кўринишидаги манфаатларини ифодалаш ёки ҳимоя қилиш билан чекланиб қолмасдан, миллатнинг мавжудлигини таъминлаб турувчи мустаҳкам пойдевор вазифасини ўтайди. У Она тилга, Ватанга, анъана, урф-одатларга, миллатнинг турмуш-тарзига, маданиятига содиқ қолиши, ҳар қандай шароитда ҳам уни тарқ этмаслиги, Ватан мустақиллиги учун жон фидо қилишга тайёр бўлишини онг орқали таъминлайди. Жаҳонда нотинчлик ҳукмронлик қилаётган бир пайтда ҳар бир миллат вакили турли экстремистик кучлар, диний фундаментализм ва бошқа зарарли ғоялар таъсиридан огоҳ бўлиши айниқса, ўсиб келаётган бугунги авлодни бу ёт ғоялар таъсирлардан ҳимоя қилиш, мамлакатда мавжуд бўлган барча соғлом кучларни бундай ёвуз кучларга қарши туриш учун умуммиллий акс таъсирни вужудга келтириш зарурлигини англайди.

Юқорида келтирилган воситаларнинг ҳар бирини миллий ўзликни англашнинг асосий жиҳатларини ўз ичига олиб, унинг мазмунини ташкил этади, лекин унинг барча томонларини камраб ололмайди. Чунки миллий ўзликни англаш шундай жараёнки, у миллат тараққиётининг ҳар бир босқичида унинг мазмуни кенгайиб, аҳамияти ортиб боради.

Миллатнинг ижтимоий йўналганлиги ва аксиологик тизими моҳиятининг бирлашиши, миллат фаолиятининг асосий мақсади ва эътиқодига айланиши натижасида миллий идентиклик шаклланади.

Мустамлака сиёсати давридан кейин, деярли бир асрга тенг вақтдан сўнг тоталитар жамият тарихида катта байналмилал совет оиласида феодализмни ҳам тўлиқ босиб ўтмай, социализмга қадам қўйиб, қолоқ, оми халқдан маърифатли халққа айланган, деб уқтирилган ўзбек халқи тарихида ўз фикри ва мақсадига эга бўлган таълимотлар, ҳаракатлар борлиги ошқор бўлди. Жади́дчи́лик, Америка олими Адиб Халиднинг таъбири билан айтганда, ғоят прогрессив таълимот XX аср сўнггида ўзининг кашф этилишига қарамай, ўзбек халқи тарихини миллий мерос, фан, адабиёт, қадриятлар фонида замонавий Ўзбекистон билан боғлади. Ҳозирги инновацион тараққиётнинг юртимизда халқ олдига қўйилган стратегик мақсадлари бир аср аввалоқ жади́дчи́лик сиёсий дастурида кўзда тутилган эди. Бу таълимотнинг ўз даври муаммоларига энг асосий ва катта эътирози, давлат, халқ ўзининг тағ томирларидаги тутиб турувчи мақсадни, маслакни, ўзини англаш йўлидаги рационал таҳлилни ва қадриятини асосларни йўқотган, йўлидан адашган эди. Қизиқ томони шундаки, жади́д мафкураси деярли бир аср давомида ўз халқидан яширилди, лекин таркибидаги дунёвий тафаккур бойлиги туфайли ҳориж тадқиқотларининг назарига тушди. Ҳорижда жади́дшунослик бу таълимотнинг вужудга келган пайтиданоқ параллел ривожланди. Ўз ҳудуди ва ворисларидан четлаштирилган ушбу тарих пайдо бўлган давридан бошлаб ҳозиргача ҳорижий ижтимоий фанларнинг эътиборидадир[1]. Ушбу ҳаракат ҳақидаги жиддий фикрлар, унинг салмоғи ва Шарқ халқлари мустамлака давридаги ноёб ҳодисалиги тўғрисидаги муҳим илмий хулосалар ҳам кўпроқ Ғарб жади́дшунослари томонидан билдирилган. Жади́дчи́лик Туркистоннинг XIX аср ва XX аср бошларидаги барча соҳалари: иқтисодиёт, сиёсат, маданият, маърифат, илм-фан, дин билан чамбарчас боғлиқ ва бугунги кундаги жуда кўп муаммоларини кўтарди. Ўзбекистонга нисбатан шаклланаётган геосиёсий қизиқишлар, давлатчилик тарихи, миллий идентификация ва ислом динининг ушбу ҳудуддаги мавқеи муаммолари замонавий даврдан юрт тарихига жади́дчи́лик чорраҳасидан ўтади. Ўзбек халқининг миллат бўлиб шаклланиши, мустақил давлат ғояси, миллий ўзликни англаш, халқ тафаккурини тубдан ўзгартириш масалаларини биринчи бўлиб жади́длар кўтарган миллий давлатчилик масалаларидир.

Туркистоннинг миллий илдизларига путур етказиш, 1924 йилда амалга оширилган «болта билан бўлиш» сиёсатининг натижаси ўлароқ жади́дчи́ликка қарши ҳужумнинг ҳуружи бошланиб кетди. Жади́дчи́ликнинг айнан миллий ҳаракат эканини, ўз моҳиятида миллий ғоя ва давлатчилик мақсадлари ва қадриятларини кўрсатиб бериш, маҳаллий халқнинг миллий ўзликни англашга сафарбар этиб турган интеллукуал салоҳият қатлами бўлганлигини алоҳида таъкидлаш муҳим аҳамият касб этади.

Жади́длар турли мамлакатлардаги тараққиёт, ислохотлар учун олиб борилган ҳаракатларнинг фалсафий тажрибасига таяниб, бу тажрибани миллий асосда қайта ишлашга интилди, айна пайтда ижтимоий тараққиёт йўллари ҳақидаги турли қарашларнинг тўқнашув майдони ҳам бўлди. Мустамлакачиликка қарши курашнинг бош ғояси ана шу мураккаб йўлда шаклланиб етилди. Жади́дчи́лик жаҳон ижтимоий ва миллий қадриятларга асосланган оқим бўлиб, Ўрта Осиё маҳаллий туб аҳолиси манфаатларига жавоб берган ва ижтимоий тараққиётнинг пишиб етилган эҳтиёжларини тўла қондира оладиган ҳаракат сифатида шаклланди. Жади́дчи́лик маърифатпарварликдан кучли сиёсий ҳаракатгача бўлган мураккаб ривожланиш йўлини босиб ўтди. Жади́дчи́лик ўз тарихида икки босқични ўтган. Биринчиси - маърифатпарварлик босқичи ва иккинчиси - сиёсий босқич. Лекин жади́дларнинг давлатчилик масаласига қарашлари биринчи даврданоқ шакллана бошланган ва иккинчи босқичда аниқ бир шаклга келган десак бўлади.

Икки ёклама мустамлакачилик ва маҳаллий зулм остида эзилиб келган халқ оммасининг оғир иқтисодий аҳволи, Туркистон, Бухоро ва Хива хонликларининг жаҳоннинг иқтисодий тараққий этган мамлакатларидан анчагина орқада қолиб кетганлиги, маданий таназзул ҳамда эркин фикрнинг қотиб ривож топмаётганлиги каби ҳолатлар жаҳидларни ижтимоий тараққиёт чораларини излаб топишга ундади. Туркистонда жаҳидчилик ҳаракатининг раҳбарлари саналган Маҳмудхўжа Бехбудий ва Мунаввар қори Абдурашидхонов бирлаштирувчи ва жипслаштирувчи ролни ўйнашган. Бухорода - Файзулла Хўжаев ва Абдурауф Фитрат, Хива хонлигида эса - Полвонниёз Юсупов бу ҳаракатга бошчилик қилишган.

Жаҳидларнинг маърифатпарварлик мафкураси ижтимоий жиҳатдан анча бой ва ранг-баранг бўлган. Унда ҳозирги кунимизда ҳам жамиятни тўлқинлантирадиган, ҳаяжонга соладиган тарихий вазифа ва масалалар қаторига биз маънавий баркамолликка етишда динни тўғри англаб тушуниб етишимиз, ҳуқуқий ва бозор иқтисодиётига асосланган заминни вужудга келтириш жараёнини тезлаштириш, ривожланган илғор демократик институтларни бунёд қилиш, ўзига хос миллий ривожланишларни киритишимиз мумкин. Бу масалаларни ҳал этиб амалга оширишда муҳим омил сифатида исломнинг модернизациялашуви, уни қотиб қолган ақидалардан тозалаш, фан ва илғор технология ютуқларини эгаллаб бориш муаммолари майдонга чиқади.

Жаҳидларнинг халқаро алоқа ва муносабатлари уларга Россия, Туркия, Миср, Эрон жаҳидларининг дастури билан танишиш имконини берди. Лекин Туркиядаги ёш турклар ва Эрон тараққийпарварлари тажрибаларини Туркистон жаҳидлари механик тарзда ва ўша қолипда ўзлаштириб олмадилар. Аксинча жаҳидлар Европа ва Шарқ мамлакатларининг давлат қурилиши ва қонун чиқарувчилик кенг тажрибаларидан, Россия ва Шарқ халқларининг мустамлакачиликка қарши демократик ҳаракатлар қураши усуллари ва дастурларидан манфаатларига ҳамоҳанг бўлган ва миллий маданиятга мос келадиган зарур ўринларни олдилар. 1914 йилда бошланган Биринчи жаҳон уруши жаҳидларнинг фикрларини анча сиёсийлаштирди. Бу даврга келиб жаҳидлар парламентар монархия тузуми ҳақида ёздилар, кишиларнинг давлат органларининг шакллантирувчи қонунлар чиқариш каби вазифаларда, давлатни бошқариш ишларида қатнашишлари ва иштироклари йўллари ва усулларини ишлаб чиқишга уриндилар.

1917 йилда февраль ойида Россияда содир бўлган демократик инқилобга қадар тараққийпарварлар оқимини ташкил қилган Туркистон жаҳидларининг кескин ҳаракат қилувчи қисми бир нечта сиёсий вазифаларни илгари сурди. Бу вазифалар орасида Туркистонда яшовчи туб аҳоли ҳуқуқ ва эркинликларини кенгайтирилишини кўзда тутган ҳолда мамлакатни бошқаришда янги ислохотларни амалга ошириш, туркистонликларга муайян миқдорда Давлат Думасидан ўрин ажратиш, асосий эркин демократик қонунлар жорий этиш ва энг аввало миллий матбуот эркинлигига эришиш, чор якка ҳокимлиги тузуми ўрнига конституциявий бошқарув тузумини амалга ошириш каби талаблар ўрин олган эди.

Февраль демократик инқилоби натижасида ўрнатилган янги давлат тузумидан сўнг жаҳидлар Россия Федератив давлати таркибида Туркистон мухториятини ташкил этиш масаласини кўя бошладилар. Бу пайтга келиб миллий ижтимоий-сиёсий ташкилот ва партиялар ташкил топди, ҳусусан, жаҳидлар “Шўрои Исломия”, “Турон”, “Иттифоқ” каби ташкилотларни туздилар.

1917 йил давомида туб аҳолининг турли хил ижтимоий қатламларини жаҳидлар ўз ғоялари кетидан эргаштирдилар, халқ орасида, халқнинг онгида, тафаккурларида мусулмонлар бир бўлишлари лозимлиги зарурий туйғусини ҳис эттирдилар. Аммо, ҳеч қанча вақт ўтмай улар Муваққат ҳукумат ва унинг махсус ташкил этилган Туркистон Қўмитаси (Турккомитет Временного Правительства) ўлкада олдинги мустамлакачилик сиёсатидан воз кечмаганлигининг гувоҳи бўлдилар. Ҳусусан бу ҳолат 1917 йил ноябрь ойига режалаштирилган Таъсис Мажлисини чақириш ва уни тайёрлаш жараёнида юз берди.

Муваққат ҳукумат ўзининг тор, худбин манфаатлари доирасидан четга чиқмай, етилган туб масалаларни ҳал этишга ожизлик қилди. Натижада, сиёсий тузумда ўзгариш бўлгани

холда, муҳим ижтимоий-иқтисодий, аграр, миллий, сулҳ масалалари амалда ечилмай қолаверди. Бу эса мамлакат ҳаётининг боши берк кўчага кириб, танглик, таназзул ҳолатларининг кучайиб боришига сабаб бўлди.

Жадидлар мустамлакачиликни беаёв қаттиқ танқид қилиб, озодлик ва мухторият учун ҳаёт-мамот кураши вақти етиб келганини англаб етиб, аввалги конституциявий монархик тузум ғояларини рад этиб, Туркистонга Россия Демократик Федератив Республикаси таркибида миллий ҳудудий мухторият берилишини талаб қила бошладилар.

«...Жадидларнинг ўша йиллардаги бекиёс хизматларидан яна бири барча Туркистон халқлари ва миллатларнинг қонун олдида тенглиги ҳақидаги ғоянинг илгари сурилиши бўлиб, бунга кўра Туркистон фуқаролари жамият ҳаётининг барча иқтисодий-сиёсий, ҳуқуқий ва маданий жабҳаларида тенг ҳуқуққа эга бўлишлари лозим эди. Давлат мустақиллиги тўғрисидаги ўзларининг ғояларини Туркистон жадидлари мамлакатнинг турли ижтимоий кучлари билан келишган ҳолда ҳаётга татбиқ этишни лозим топдилар. Жадидлар Таъсис Мажлисидан жой эгаллаш учун кўп бор уринишга ҳаракат қилдилар, ҳатто бу жараёнда ўз сафларида тараққийпарварлар томонидан тузилган “Шўрои Исломия” ва жадидларнинг консерватив қисмидан ташкил топган “Уламо” жамияти каби ташкилотларга бўлиниш юз берганлигига қарамасдан, бирлашиш йўлидан бордилар, пировардида бу Туркистон федералистларининг “Турк Адами марказияти” партиясининг вужудга келишига олиб келди. Бироқ Туркистондаги 1917 йил Октябрь воқеалари, большевикларнинг ҳокимиятга келиши жадидларга ўз мақсад-ниятларининг амалга ошишига имкон бермади. Шунга қарамай, янги большевиктик ҳокимиятнинг ҳар бир миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши ҳақидаги декларациясига асосланиб, улар 1917 йил 26 ноябрда Кўконда ўлка мусулмонларининг IV Фавқулудда курултойини чақирдилар ва Федератив Россия республикаси таркибида автономия ҳуқуқига асосланган Туркистон Мухториятини эълон қилдилар. Уч ойгина яшаган автоном республика тарихи қонли саҳифалардан иборат бўлиб, жадидлар таъқиб остига олиндилар ва 1937 йилга келиб ғоявий қарашлари совет мафкурасига тўғри келмаганлиги учун кўпчилиги қатағонга учрадилар»[2].

Жадидчиликнинг тарихимизда тутган ўрни ва киммати шундаки, илк бор мустақиллик миллий мафкурасига асос солди, ғафлат уйқусида ётган мазлум Шарқни уйғотди ва кўзини очди, озодлик, эрк, миллий ғурур ва шаън ҳақида, буюк аждодлари, бой маданияти, умуман мустамлака истибдоди даврида унутилаёзган кадриятлар тўғрисида жар солди, овоза қилди. Жадидларнинг буюк тарихий хизматлари шундан иборатки, улар мавжуд бўлган ижтимоий муаммоларни бартараф этишда тадрижий ислоҳот йўли асосидан бордилар, ижтимоий-даврий тузум ўзгаришларининг энг максимал эффектив йўлини таклиф қилдилар ва мустамлакачилик тартиботини йўқ қилишни талаб қилдилар.

Туркистон, Бухоро, Хоразм жадидларини йўли бир хил бўлмаган бўлиб, ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга. Лекин уларнинг ҳаммаларини концептуал ғоялари ҳозирги давр буюк ўзгаришлар амалиётининг маънавий асослари бўлиб хизмат қилди, кенг қамровли ислоҳотлар йўналиши ва бугунги кун стратегиясининг наслий ўзаги сифатида майдонга келди.

Жадидчиликнинг XIX аср охири, XX аср бошларида бутун Шарқ дунёсида кўзғалаётган миллий озодлик оқимининг бир қисми эди. Бу даврга келиб дунё Буюк Британия, Германия, Франция, АҚШ, Италия, Япония, Испания, Португалия ва Россия каби давлатлар томонидан бўлиб олиниб, капиталистларнинг жаҳон монополистик иттифоқи вужудга келган ва мустамлака халқлари ғоят оғир, ночор аҳволда қолган эдилар. Шарқ мамлакатларида Жамолиддин ал-Афғоний (1839-1897), Муҳаммад Абдо (1848-1905) каби жамоат арбоблари раҳбарлигида Ғарб мустамлакачиларига қарши ҳаракат авж олиб, аста-секин жадидчилик-тараққийпарварлик ғояларининг тарқалишига замин яратиб берди. «Жамолиддин ал-Афғоний таълимоти ўз моҳиятига кўра жуда қарама-қарши бўлса-да, нафақат Мисрда, балки Шарқ мамлакатларининг мусулмонлари томонидан ҳам қизгин қабул қилинди ва XIX аср охирларида мусулмон зиёлилари дунёқарашининг шаклланишида катта таъсир кўрсатди»[3].

Шарқ халқларининг истибдодга қарши шаклланган туркпарастлик ва ислонпарастлик кўринишидаги қаршилиқ оқимларидан ғоявий қувват олиб, миллий йўналишда ривожланган

жадидчиликнинг келиб чиқиши Шарқ халқлари тажрибасига суянади, бир вақтнинг ўзida унинг келиб чиқишидаги ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий омиллар мавжуд. Бу вақтга келиб туркистонлик туб аҳоли жамияти борган сари ташқи оламдан алоқалари узилиб, дунёвий ишлардан узоқлаша борди. Барча ишларда ҳукмронлик диний мафкура томонидан ҳал этилиб, бора-бора бу мафкура сиёсий цензор вазифасида қўлланила бошланди. Фан арбоблари, санаът эгалари, сиёсий-ижтимоий тафаккур вакиллари бундай цензура олдидан ўтмай иш кўришлари таъқиқ остига олинди ва расмий қоида талабларига мос мафкуравий ҳаракатга ўрганишга мажбур этилди. Бу каби соҳа омилларига диний қоида ва ақидаларга мос келмайдиган барча янгиликлар рад этилди. Баъзи халқ вакилларининг миллий руҳда мурасасиз, раҳбар сўзларига итоат этиш, ташаббус кўрсатмаслик авж олди. Ислом тарққиёти инкирозга учраган бундай пайтда эркин, мустақил фикр аҳамиятсиз бўлди. Халқнинг ижодкор-яратувчанлик хислари йўқолиб, барча ишларда секинлашиш, эътиборсизлик тобора чуқур илдиз отди. Бундай ҳолатлар мустамлакачилик даврида янада кўброк кўзга ташланиб, гавдаланадиган бўлди. XX аср бошидаги ушбу жараёнлар, яъни Европа мамлакатларининг мустамлакачилик, дунёни бўлиб олиш сиёсати туфайли мусулмонлари орасида доимий азалий муносабатлар сўна бошлади. Шунингдек бундай даврларда турли-туман ўзга маданий муносабатлар босими туфайли мусулмон халқлари миллий тамаддунининг “омон қолиш” масаласи кескинлик билан юзага чиқа бошлади. “Бўлиб ташлаю бошқар” ибораси остида қоидага риоя этувчи Маккивелли ва мустамлакачилар узоқ йиллар ўз мустамлака бўлган мусулмон Шарқ халқлари ерларида кўплаб қарама-қаршиликларни динлар ва миллатлараро келтириб чиқариб, қолаверса, бундай низоларни қўллаб, улардан устамонлик билан манфаат кўрар эди. Сиёсатнинг бундай натижасида шу ерда истиқомат қилувчи кўплаб инсонлар ҳаётининг аянчли ва фожеали кечишига сабаб бўлганлиги билан изоҳланади.

Ислохотчилар «мусулмон Шарқининг иқтисодий, маданий ва маънавий тикланиши йўлидаги асосий тўсиқ етакчи Европа мамлакатларининг мустамлакачилик сиёсати деб ҳисоблаган. Улар фикрича, яна бир миллий яхлитликка ҳалақит бераётган омил мусулмон халқлари ва улар сиёсий аёнларининг тарқоқлиги, бардамлиги йўқлиги эди. Шу муносабат билан ёш афғонларнинг “Сирож ал-ахбор” газетасида шундай деб ёзилган эди: «Европа мустамлакачилари бир-биримиз билан ишимиз йўқлигини кўриб тургани учун ҳам аста-секин биродарларимиз, оталаримиз ва боболаримиз қони билан суғорилган давлатларимиз бўлагини босиб олишга муваффақ бўлди»[4].

«XIX аср охирилари – XX аср бошларида расмий ҳокимият неча ўн йиллар давомида босиб олинган ҳудудлар ва у ерларда яшаётган аҳолига нисбатан империя сиёсати ва ўта номувофиқ миллий сиёсат юргизиб келган Россияда мусулмон халқларининг бирлиги концепцияси ҳам амалга ошириш мумкин бўлган нарсага айлана борди.

Марказий Осиёнинг кўҳна маданий ва диний марказлари Россия истилосига қадар мусулмон дунёсининг бошқа ҳудудлари билан қалин алоқада бўлгани маълум. Россиянинг замонавий тадқиқотчиларидан бири қадимий шаҳарлар, жумладан, Бухоронинг ўша даврдаги мусулмон ҳамжамияти ҳаётидаги аҳамиятини таъкидлар экан, шундан деб ёзган эди: “Бухорода ҳар доим ислом динининг илк асрларидаги ижодий руҳни тиклашни ёқловчи кишилар бўлган... Марказий Осиёдаги билан солиштирганда, татарлар заминида на бир олий таълим мадрасаси ва на бирор арзирли кутубхона бор эди» [5].

Жадидчилик топталган диний туйғу, поймол этилган мусулмончилик маданиятидан келиб чиққан ўнг ва сўл жадидлар гуруҳидан ўсиб чиқди, лекин мутассибликка берилган диний омилдан кўра маърифат йўлини танлади. Маърифат келажаги бой берилаётган Туркистон халқининг тикланиш йўли сифатида эътироф этилди. Жадидчилик ҳаракати замирида кучли идеологик истак ва миллий бирликни ташкил этишга бўлган изланиш мавжуд эди. Чунки бу таълимот истило сиёсатига альтернатив замонавий тараққий этган дунёга интеграциялаша оладиган Туркистонни қўяётган эди. Бу ҳақда миллатлар ҳақидаги назарияларнинг муаллифлари Лорд Актон ва Мирослав Хрох ўз асарларида таъкидлаб ўтгандек[6], «миллат, ўзига тегишли бўлган давлатни қайтариб беришни талаб қилишдан бошлаб пайдо бўлади...бунда эса, энг муҳими, у ўзида одат бўлиб қолган итоаткорлик

хусусиятини енга олиши, руҳан ўзини қўлга олиб, шармандали ҳолатлардан баланд келиши лозим»[7], - дейилади. Жадидчиликда мана шу миллат шаклланишининг сиёсий-ғоявий асосини кўриш мумкин. Шунингдек, бу таълимотда ўша давр миллий муаммоларидан чиқиш йўлида умумий ғоявий қадрият Ватан озодлиги ғояси қўйилганини кўриш мумкин.

Жадидчилик мустақиллик ғоясига маърифат орқали бормоқчи бўлди. Чунки XVIII-XIX асрда актуал бўлган масала маърифатпарварликда жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, маънавий ҳаётини маърифат, илм-фанни ривожлантириш билан юксалтириш, ўзгартириш ғояси ҳар доим инқилобий ўзгариш ғоясига қарама-қарши қўйилган. Бутун Шарқ дунёси тараққийпарварлик мактаби билан яқиндан таниш бўлган жадидлар бу қонуниятни яхши билганлар.

Маҳмудхўжа Бехбудий, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний, Чўлпон каби жадидлар илмий меросида Туркистон маърифатпарварлигини ривожлантиришга бўлган ҳаракатни кўриш мумкин. Бу ғоянинг замири миллатпарварлик ҳаракати билан чамбарчас боғлиқдир. Айнан, шунга кўра жадидчилик XIX аср охири ва XX аср бошларида Шарқ мамлакатларида кенг тарқалган исломпарастлик ва туркпарастлик ҳаракатларидан моҳиятан фарқ қилади. Жадидчилик мафкураси миллий тараққиёт йўлини, маърифатпарварлик йўлини миллий идентиклик орқали, умуминсоний тараққиётга миллий бирликдаги маърифат, умуминсоний маданий қадриятларга интилиш орқали ҳал қилишга ҳаракат қилди.

“Туркпарастлик, исломпарастликдаги энг яхши ғояларни ўзида уйғунлаштирган жадидчилик миллий-демократик ҳаракатининг ўз давридаги энг асосий хизмати ўзбекларнинг миллат сифатида шаклланиш жараёнини мафкуравий механизм билан таъминлаб, Шарқ тараққийпарварлик ҳаракатида ўзига хос муносиб ўринга эга бўлди”[8] - дейди Ш.О.Мадаева ўз тадқиқотида. Бу мафкуравий механизм жадидшунос олима томонидан қуйидагилар билан белгиланди:

1. Жадидчилик ўз даврдан олдинги икки, уч асрга тенг таназзул даврига қарамай, миллий тафаккурдаги барча салоҳиятни ишга солиб, маърифатпарварлик мафкураси орқали ўзбек халқи демократик тафаккурини юқори даражага кўтарди.
2. Ўзбек халқининг миллат сифатида шаклланиш босқичида бир миллатнинг миллат сифатида шаклланиши учун керак бўладиган маънавий қадриятларни қайтадан тиклади. Ўзбек халқи тарихида яратилган барча маънавий ва моддий қадриятларга янгича муносабатда бўлиб, шу йўл билан миллатнинг сақланиб қолишига восита бўлди.
3. Ўзбек халқининг келажак пойдевори учун миллий ғоя, сиёсий қарашлар тизимини қолдирдики, улар бугунги кунда ҳам миллий мустақилликнинг тамал тоши бўлиб хизмат қилмоқда[9].

Хулоса қилиб айтганда, жадидчилик тараққиёт деганда, цивилизацион тараққиётни унга етиб боровчи маърифий концепцияни асосий инструмент сифатида олиб қарадилар. Миллий интеграцияни дунёвийлик ва миллий давлатчилик асосисиз бўлиши мумкин эмас эди. Давлатчилик асоси давлат фуқароларининг маърифий камолотида деб тушунилди. Қадриятлар қарашларда бу даврда миллий озодлик, мустақил давлатнинг маърифатли фуқаролари маданияти ва дунёвийлик тамойиллари етакчилик қилди. Шунинг учун уларнинг миллий давлатчилик қарашларида ислом ва тараққиёт қарама-қаршилиги тушунчаси ўзаро бир-бирини ташкил этувчи тушунча ҳолида компетент ҳолда ҳал қилинган. Жадидчилик таълимотида янги маънодаги иқтисодий ва ижтимоий кучлар, прогрессив социал омиллар миллий ва диний идентификация жараёнига хизмат қилган.

- Миллий ўзликни англаш, тарихий хотира муҳим аҳамиятга эга. Зеро, тарихий хотира миллатнинг онгли фаоляти давомида яратилган маънавий салоҳиятининг ажралмас қисми бўлиб, миллатнинг ўтмишни билиши, уни қадрлаши, ундан сабоқ ола билиш даражасини англаувчи тушунчадир;

- Тарихий хотира миллатнинг онгли фаоляти давомида юзага келади ва унинг онги юксалиши жараёнида авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтади. Ўзининг тарихий хотирасини сақлай олмаган ва кейинги авлодга етказишга салоҳияти етмайдиган миллатнинг келажаги ҳам бўлмайдир. Чунки хотира миллат учун келажagini белгилашда муҳим саналган, ўтмишдаги

воқеъликдан тажрибавий ўғит олиш учун аҳамиятли манба саналади. Худди ана шу манбалик имконияти миллий ғояга қудрат бағишлаб туради. Ҳар бир миллатнинг тарихий хотираси қучли ва мустаҳкам бўлса, уни аجدодлардан-авлодга етказишга қодир бўлса, унинг ғоясида миллий идентиклик ҳам мустаҳкам бўлади ва ўзлигини асраб яшайди.

- Ўзбек миллий идентиклигининг аксиологик контекстдаги тарихи бир нечта сифат босқичини ҳосил қилувчи даврларни қамраб олади. Миллат тарихи даври унинг вақт қамрови билан эмас, балки шу вақт мобайнида қандай тизим даражасини ҳосил қилувчи босқичлар билан баҳоланади. Шу маънода ўзбек идентиклиги тарихи ўз асосий тамойилларини аксиологик қадриятлар тизимини дастлаб Исломгача бўлган вақтда инсон борлиғи қадриятини мезонлари билан белгиланувчи зардуштийлик таълимотида, ақл ва рационалликни тафаккур маданияти қадрияти сифатида олиб қараган Илк ўрта аср даврида ва гуманизм фалсафасини илгари сурувчи ўрта аср ижтимоий таълимотида, миллий озодлик ҳамда маърифат қадриятларини бир бутунликда олиб қараган жади́дчилик таълимотида шакллантирган.

References / Сноски / Иқтибослар:

1. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural reform.Jadidizm in Central Asia. University of California press.London.1998.
2. “Жадид маърифатпарварларининг миллий таълим, матбуот, адабиёт ва санъатни ривожлантиришга қўшган ҳиссаси ва унинг Миллий ғоя тарғиботидаги аҳамияти”мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари 2016 йил 15 апрель “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2016
3. Хакимов И.М. Джамал ад-Дин Афгани, его антиколониальные взгляды и деятельность(1839-1897 гг.) Автореф. дисс... канд.филос.наук. – М: МГУ,1971. –С .8.
4. Цит. по: Очильдиев Д., Младоафганское движение. Ташкент, 1985, стр. 75.
5. Хабутдинов А.Ю. Лидеры нации. Казань, 2003, С.12.
6. Акто́н Л.Принцип национального самоопределения// Нация и национализм. Кол ав. -М.: Праксис, 2002. С. 26-52.; Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства нации в Европе // Нация и национализм. Кол ав. - М.: Праксис, 2002.С. 121-152.
7. Акто́н Л.Ўша манба, 31-б.
8. Мадаева Ш.О. Ўзбек менталитетида демократик тафаккур шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари. Фалс.фан.д. дисс. 2009. 92-бет.
9. Мадаева Ш.О. Ўзбек менталитетида демократик тафаккур шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари. Фалс.фан.д. дисс. 2009. 93-бет.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 2, СОН 2

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ТОМ 2, НОМЕР 2

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

VOLUME 2, ISSUE 2

УШБУ ЖУРНАЛ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ВАЗИРЛИГИ ТОМОНИДАН
МОЛИЯЛАШТИРИЛГАН А-ОТ-2021-11-СОНЛИ "ЎЗБЕК ХАЛҚИ ДИНИЙ ВА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРИ КОМПЛЕКСИНИНГ
ЭЛЕКТРОН-ТРАНСДИЦИПЛИНАР ПЛАТФОРМАСИНИ ЯРАТИШ" НОМЛИ ИННОВАЦИОН ЛОЙИХА ДОИРАСИДА НАШРГА
ТАЙЁРЛАНГАН.

THIS JOURNAL PREPARED FOR PUBLICATION AS PART OF THE INNOVATIVE SCIENTIFIC PROJECT NO. A-OT-2021-11
"CREATION OF AN ELECTRONIC TRANSDISCIPLINARY PLATFORM FOR THE COMPLEX OF RELIGIOUS AND NATIONAL VALUES
OF THE UZBEK PEOPLE", FUNDED BY THE MINISTRY OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN.

ДАННЫЙ ЖУРНАЛ ПОДГОТОВЛЕН К ИЗДАНИЮ В РАМКАХ ИННОВАЦИОННОГО НАУЧНОГО ПРОЕКТА № А-ОТ-2021-11
"СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННО-ТРАНСДИЦИПЛИНАРНОЙ ПЛАТФОРМЫ КОМПЛЕКСА РЕЛИГИОЗНЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ
ЦЕННОСТЕЙ УЗБЕКСКОГО НАРОДА", ПРОФИНАНСИРОВАННОГО МИНИСТЕРСТВОМ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000